

Fars İsyanının Eşiğinde İran'ın Teo-Politik Ekonomisi

İran'da mevcut düzenin kodları; ulusal düzeyde politik/askeri yapının ağır bastığı "Devrim'in Gölgesi", bölge planında dini bağlama oturan "Şii-Selefi Gerilimi" ve küresel düzelemede ise ekonomik arka planı bulunan "Ambargo Kısıkaç" olmak üzere üç sacayağı üzerine oturmaktadır. İran'ın teo-politik ekonomisinin bu komplike özelliklerinin, günümüzdeki "İsyan" potansiyelinin yönetilebilmesini daha da güçleştirdiği söylenebilir.

Emre SAYGIN-Tahsin YAMAK

62

İran; beşeri ve ekonomik zenginliği, yerleşik devlet geleneği ve Fars-şii sosyo-politiğine dayalı özellikleri itibarıyla Ortadoğu bölgesinin önemli ülkelerinden birisidir.

İslâmiyetten önce Bizans-Sasani askeri ve siyasi rekabetinin taraflarından birisine ev sahipliği yapan Pers coğrafyası, İslâmiyet sonrasında zamanla Şiiiliğin politik merkezi hâlini almış ve İran o günden bu yana İslâm dünyasındaki güç dengesinin kritik bir aktörü olagelmıştır.

Özellikle 16. yüzyılın başından itibaren, Safevi Devleti ile birlikte sistematik olarak Şiileştirilen İran ve hinterlandı, 18'inci yüzyılın sonuna değin sünni merkezli hilafet bloğunun karşısındaki en önemli alternatif teo-politik yorumun kurumsallaşmış aktörü konumunda bulunmuştur. Bilahare Kaçar Hanedanının hüküm sürdüğü yaklaşık bir yüzyılı aşkın süre boyunca oldukça kapsamlı iç ve dış sorunlar yumağı ile mücadele eden İran, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere ve Rusya'nın

işgaline maruz kalmış; ancak Rusya'nın Bolşevik ihtilali sonrasında geri çekilmesi, İngiltere'nin ise başarılı bir manda yönetimi tesis edememesi sonrasında 1921 yılında

Rıza Han, darbe yoluyla ülke yönetimini ele geçirmiştir. Birkaç yıl içerisinde politik ve askeri gücünü konsolide edip Kaçar hanedanına son vermiş ve Rıza Şah unvanıyla İran yönetimini ele almıştır.

Yaklaşık 16 yıl süren Rıza Şah yönetimi süresince sivil ve askeri bürokrasi yeniden inşa edilmiş ancak tezahür eden seçkin (elitist) yapı etrafında yolsuzluk ve usulsüzlük söylemleri de ayyuka çıkmaya başlamıştır. Siyasal karar alma mekanizmalarına katılım prosedürleri Rıza Şah'ın tam kontrolünde olduğundan alternatif düşünceler ve muhalif sesler bastırılmış ve böylece toplumsal tansiyon yükselmiştir. Tepeden inme metoduyla sosyal yapıyı Batılı değerler etrafında yeniden tanımlama çabaları sonucunda özellikle de muhafazakâr eğilimli kesimlerin sesi yükselmeye başlamış; nihayet

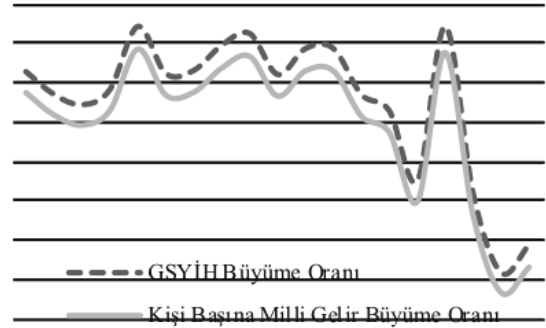
Bir yandan ülke içi sosyo-ekonomik problemlerle boğuşan, diğer yandan ise bölgesel yalnızlaşma riskiyle karşı karşıya olan İran, İsrail karşıtlığı ve Rusya ile yakınlaşması dolayısıyla ABD öncülüğünde sürdürülen siyasi, ekonomik, hukuki, teknolojik ve sair kısaç uygulamalarına muhatap olmaktadır.

bütün bu gelişmelerin neredeyse bütün olumsuz etkisinin doğrudan halkın ekonomik refahını olumsuz etkilemesi Rıza Şah'ın -zaten ne derecede olduğu tartışılan- meşruiyet zemininin kaybolmasına sebep olmuştur.

Bu şartlar altında İkinci Dünya Savaşı'na yalanan İran'ın kuzey bölümü nazi lerle yakınlaşması gerekçesiyle Sovyetler Birliği'nce, güneydeki doğal kaynak zengini kesimleri ise İngilizler tarafından 1941 yılında işgal edilmiş; kalan topraklar ise Rıza Şah'ın oğlu -aynı zamanda veliaht prens olan- Muhammed Rıza yönetimine bırakılmıştır. 13 yıl süren ve yaklaşık 2500 yıllık monarşi geleneği bakımından adeta "ara dönem" niteliği taşıyan bu süreçte bir yandan Şah ile askeri bürokrasi arasındaki ilişki zayıflarken, diğer yandan da yönetsel yetkiler büyük ölçüde çeşitli politik fraksiyonları ihtiva eden sivil hükümetlere devredilmiştir. Bunlardan sonuncusu, 1951 yılında Başbakan olan Musaddık Muhammed hükümetidir. Avrupa'da, hukuk alanında doktora yapmış, "cumhuriyetçi" olarak adlandırılabilir görürlere sahip olan ve İran için anayasal monarşinin uygun bir sistem olduğunu savunduğundan 1921 darbesine muhalif kalan Musaddık Muhammed, bir yandan İran siyasal sistemini dönüştürmeye yönelik hamlelerini gerçekleştirirken, diğer yandan İran Ulusal Petrol Şirketini kurarak doğal kaynakların millileştirilmesi çalışmalarını başlatmıştır. Bu durum siyasi arenada Muhammed Rıza, iktisadi alanda ise İngilizler ile arasının bozulmasına sebep olmuş ve 1953 yılında -CIA destekli olduğu neredeyse tüm araştırmacılar tarafından genel kabul gören- askeri bir darbe ile yönetimden uzaklaştırılmıştır. Bundan sonra İran'da kısmî sivil yönetim sona ermiş ve Muhammed Rıza Şah daha da güçlenerek iktidarını tahkim etmiştir.

1979 yılında nihayete erecek Rıza Şah döneminde, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) bölgedeki en yakın müttefiklerinden birisi olan İran'da, Batılı yaşam kültürüne intibak maksadıyla yoğun ve tepeden inmece bir modernleşme süreci yaşanmıştır. Bu periyotta öncelikle Meclis'teki gücünü realize eden ve askeri bürokrasiyi yeniden yapılandıran Muhammed Rıza Şah, sonrasında "ekonomik liberalleşme" yolunda güçlü (!) adımlar atmış ve doğal kaynaklar konusunda İngilizler ile yeni bir anlaşma yapmıştır. Bütün bu hamleler yapılırken toplumsal meşruiyete zeminini oluşturmak ve muhalif sesleri kırmak için toprak reformu, özelleştirme uygulamaları, kadın haklarının genişletilmesi, ormanların millileştirilmesi, eğitimde modernleşme programı ve şirket kârlarının bir kısmının çalışanlara dağıtılmasına yönelik bazı düzenlemeler içeren "Ak/Beyaz Devrim" ile birlikte 1960'lardan sonra İran'da hızlı bir dönüşüm süreci yaşanmıştır.

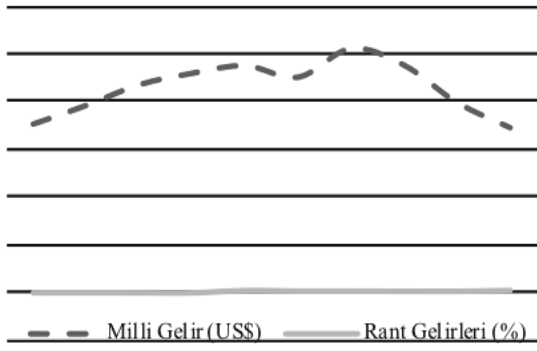
Grafik 1.
Ekonomik Büyüme Oranları, % (1961-1979)

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri.

1963-1972 yılları arasında ortalama %10'un üzerinde yıllık ekonomik büyüme performansı (Bkz. Grafik 1) sergileyen İran'da kırsaldan kentlere göç hızlanmış, bağlantılı olarak tarımsal üretim azalmış ve böylece kırsalda yapısal, kentlerde ise yüksek işsizlik meydana gelmiştir. Bu durum, reformlar ve ekonomik refah artışı sonrasında yaşanan sosyo-ekonomik modernleşmenin toplumsal reaksiyon artışına neden olması sonucunu doğurmuştur. Diğer yandan artan gelirin büyük kısmının belirli bir kesimde toplanması da toplumsal muhalefetin sivrilmesi yolunda itici bir diğer sebebi teşkil etmiştir.

Grafik 2.
Milli Gelir ve Rant Gelirleri (1970-1979)

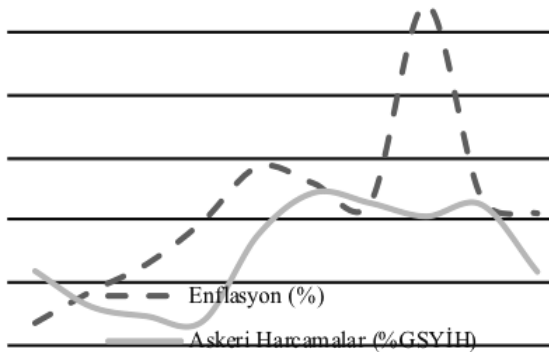

Not: Milli Gelir sol, Rant Gelirleri sağ eksendedir.

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri.

Yine bu çerçevede, 1973 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği (OPEC) üyesi devletlerce petrol arzını kısmak suretiyle uygulanan fiyat artırım politikası sonucunda İran'ın kişi başına düşen reel milli gelir rakamında hissedilir bir yükseliş görülmemiş; ve fakat toplam doğal kaynak rant gelirleri oranının %1 seviyesinden %30'lar düzeyine sıçraması, artan petrol gelirlerinin esasen küçük bir zümre elinde toplandığının en somut delili olarak ortaya çıkmıştır (Bkz. Grafik 2).

Grafik 3.
Enflasyon ve Askeri Harcamalar Oranı (1970-1979)

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri.

Diğer yandan artan petrol fiyatları ile birlikte milli gelirin %10-15 oranında bir bölümü askeri harcamalara yönlendirilmiş ve bu bağlamda Şah'ın Batı eksenli politikardan ziyade kendine özgü yönetim biçimine doğru meyil ettiği gözlemlenmiştir. Yine kente göç sonucu yükselen tüketim talebi ile birlikte enflasyon oranı 1970-1972 döneminde ortalama %3 düzeyinde iken 1977 yılı itibarıyla

%30'lara yükselmiş (Bkz. Grafik 3); ayrıca temel şehircilik ve altyapı sorunları da başgöstermiştir.

Bu sorunlar yumağı içerisinde yapısal problemlerden neşet eden fiyat istikrarsızlığı sorununun kaynağını çarşı (bazaar) esnafının haksız uygulamalarında gören Muhammed Rıza Şah, İran perakende ticari faaliyetinin yaklaşık 2/3'ünü elinde bulunduran geleneksel pazar esnafı üzerinde yoğun bir baskı ve denetim faaliyetine girişir. Bu nedenle, pazar esnafının etkileşim halinde bulunduğu geniş sosyal kesimlerin de reaksiyonuna sebebiyet vermiştir. Bu sosyo-ekonomik gelişmeler yanında, Batı yanlısı modernleşme serencamının muhafazakâr kesim üzerindeki ortaya çıkardığı olumsuz etki ile birlikte Şah'a karşı olan topyekün muhalefet zirve noktasına taşınmıştır.

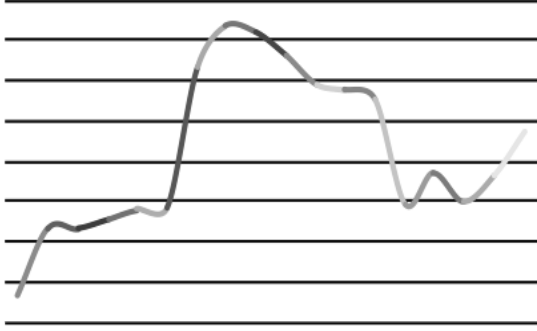
“Devrim” ve Sonrası

Artan doğal kaynak fiyatları ve genişleyen kamu gelirleri ile birlikte Batı ekseninden ayrılma temayülü artan Şah'ın “gitmesi” konusunda biraz evvel zikredilen sosyo-ekonomik sebepler dolayısıyla İran toplumunun neredeyse tüm kesimleri ittifak etmiştir. Bu konjonktürde Şah'ın tepeden inme modernleşme politikalarına karşı muhafazakâr kesimin Kum şehrindeki ayaklanmalarına öncülük ettiği cihetle 1963 yılında ülke dışına sürgüne gönderilen Humeyni, Şah'ın devrilmesini müteakip İran'a geri dönerek yönetimi ele almıştır. Daha sonra devletin siyasal yönetim sistemi ile temel hak ve özgürlüklerin belirlenmesine ilişkin anayasa metninin hazırlanması ve diğer yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi esnasında, farklı toplumsal kesimlerin temsilcileri tarafından çeşitli görüşler dile getirilmiş ancak ağırlıklı olarak Humeyni'ye yakın isimlerden oluşan kurucu meclis tarafından hazırlanan anayasa metni, bizzat Humeyni'nin, adeta imamet kurumunun devamlılığını sağlamak için teorize ettiği “Velâyet-i Fakih” makamını merkeze alacak şekilde düzenlenmiştir.

Yasama, yürütme ve yargı olmak üzere devletin tüm erklerine hâkim olan Velâyet-i Fakih, dış politikadan askeri bürokrasi ve ekonomik aktivitenin yönetimine değin neredeyse bütün alanlarda “dini referanslı” politika yapma, uygulama ve kontrol yetkilerine de sahip olmuştur. İran'ın köklü monarşi geleneğini sona erdirmekle beraber yeni bir “muhafazakâr seçkinler sınıfı”

oluşmasına ön ayak olan Devrim süreci sonrasında statükonun kurumsallaşmasına yönelik hamleler ağırlık kazanmış; böylece Şah'ın devrilmesine iştirak eden toplumsal kesimler deyim yerindeyse dışlanmıştı.

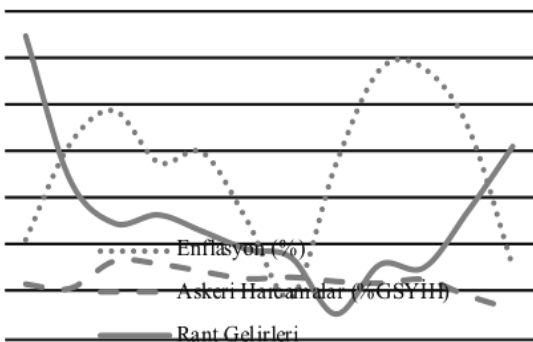
Grafik 4.
Petrol Fiyatları, US\$ (1973-1990)

Kaynak: BP, Dünya Enerji İstatistikleri Yıllığı 2019.

Doğal kaynak fiyatlarında 1973 yılından başlayan yükselişin Devrim sonrası süreçte düşüş eğilimine girmesi (Bkz. Grafik 4), bir yandan enflasyonun yavaşlamasını sağlar iken diğer yandan da rant gelirlerinin gözle görülür şekilde azalmasına neden olmuştur. Bu dönemde enerji gelirlerinin bir kısmı sosyal transfer harcamaları yoluyla topluma dağıtılarak, statükonun yeni normal halini aldığı süreçte zayıflayan toplumsal meşruiyet zemininin kısmen de olsa genişletilmesine gayret edilmiştir. Öte taraftan azalan kamu gelirlerine rağmen Devrim'in taşıyıcı kolunu olan askeri bürokrasiye, yani Devrim Muhafızları'na yönelik harcamaların milli gelir içinde, %6-8 aralığında seyreden payında ise anlamlı bir gerileme gözlemlenmemiştir (Bkz. Grafik 5).

Grafik 5.
Enflasyon, Askeri Harcamalar ve Rant Gelirleri
(1979-1990)

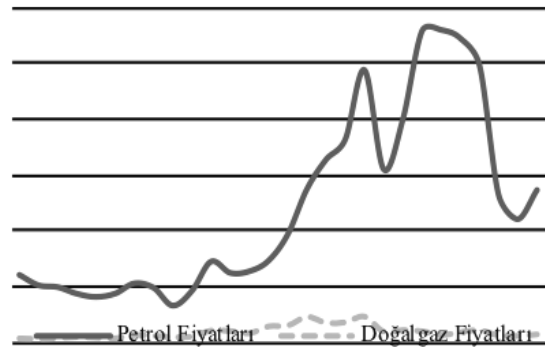
Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri.

Yine bu dönemde, kurucu ideoloji ile birlikte İran'ın politika yapma mekanizmalarında merkez konuma yerleşen baskın-şii doktrinin "Devrim İhracı" hedefi doğrultusunda bölgedeki sünni devletler ile karşı karşıya gelinmiş; küresel düzeyde ise Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Sovyetler Birliği ile yakınlaşma sağlanarak, oluşan Amerikan hegemonyasının "tehdit" olarak tanımlanması suretiyle, İsrail'i de kapsayacak şekilde Batı karşıtlığı ekseninde kristalize olan ve etkileri günümüze değin süregelen agresif ve reaksiyoner bir dış politika anlayışı hâkim olmuştur.

Humeyni Sonrası...

1989 yılında Humeyni'nin vefatını müteakip Velâyet-i Fakih makamına Ali Hamaney seçilmiştir. İran'ın en kritik makamındaki kişinin değişmesi ile birlikte İran'ın yönetsel yapısında bir takım revizyonlar gözlemlenmiş, ancak Devrim ve bağlantılı kurumların ana omurgasında ciddi bir farklılaşma meydana gelmemiştir. Ve fakat İran siyasetine rengini veren kritik gelişmeler, -seçime girmesi izne tabi olsa da- ülke sathında yapılan genel seçimler yoluyla göreve gelen cumhurbaşkanı üzerinden okunabilmektedir. Öyleki rantiyer ekonomik formların toplumsal reflekslere doğrudan yön verdiği İran'da doğal kaynak fiyatlarının seyri ve ekonomik performansın genel gidişatı, hal-kin cumhurbaşkanı tercihinin reformist ya da statükocu aday arasında değişebilmesine neden olmaktadır.

Grafik 6.
Petrol ve Doğalgaz Fiyatları, US\$ (1990-2017)

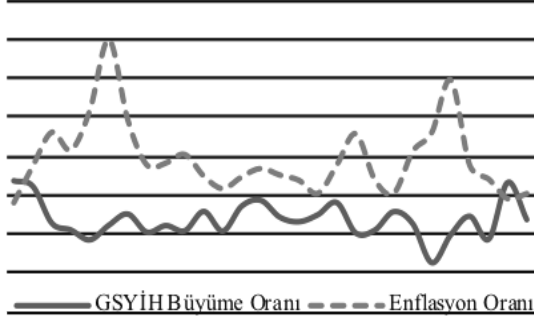
Not: Petrol Fiyatları sol, Doğalgaz Fiyatları sağ eksendedir.

Kaynak: BP, Dünya Enerji İstatistikleri Yıllığı 2019.

1990'lı yıllar boyunca enerji fiyatlarının düşük düzeyde istikrarlı seyretmesi ve kişi başına düşen milli gelirin 4.200-4500 US\$ bandında stabil

kalması dolayısıyla Rafsancani ve Hatemi gibi nispeten reformist özelliği ağır basan cumhurbaşkanları teveccüh görmüş; milenyum ile birlikte doğal kaynak fiyatlarındaki artış ivmesinin bir sonucu olarak reel gelirin 6.000 US\$'ı aşmasının ardından Devrim'in statükocu yanı ağır basmış ve Ahmedinejad döneminde bölgesel ve küresel ilişkileri sertleşen bir İran ortaya çıkmıştır (Bkz. Grafik 6).

Grafik 7.
Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Oranı, %
(1990-2017)

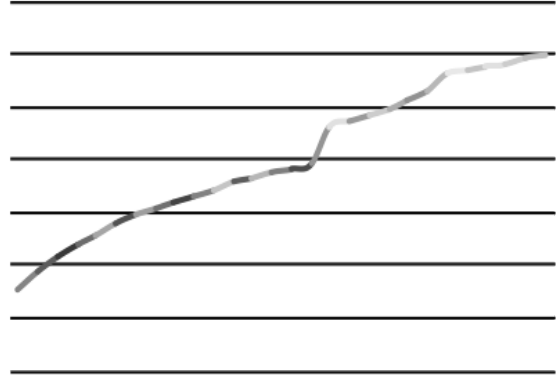
Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri.

Bölgesel yayılmacılık politikasının ortaya çıkardığı riskler ve hegemonya karşıtı söylemin doğurduğu küresel blokajın olumsuz yansımalarına rağmen Devrim sonrası süreçte -tam ve sağlıklı bir katılımcılık sağlayıp sağlamadığı tartışmalı da olsa- 20 civarında seçim (cumhurbaşkanlığı ve parlamento) yapılmış ve böylece Devrim öncesinde devlet-toplum arasında rantiyer formda devam edegelen “vergi yok-temsil yok” ilişkisi “uzmanlaşmış rantiyer form” olarak tanımlanabilecek yeni bir safhaya taşınarak “az vergi-sınırlı temsil” noktasına evrilmiştir. Bunun yanında İran’da genel kalkınma göstergelerinde de görece bir iyileşme gözlemlenmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Bankası (DB) verilerine göre her bin canlı doğumda gerçekleşen ölüm sayısı 115’ten 14’e düşmüş, ortalama yaşam beklentisi 55’ten 75 yaşa çıkmış, üniversite öğrenimi gören kişilerin oranı %5’lerden %70’lere yaklaşmış, yüz kişi başına düşen telefon sayısı 2’den 40’a yükselmiştir. Yine,

90’lı yılların başında sıfır ve 2000 yılında nüfusun %1’i internet kullanmakta iken günümüzde nüfusun %60’ı internete erişebilmektedir. Keza bu durum İnsani Kalkınma Endeksi genel skorunun izlediği yükseliş trendinden de takip edilebilmektedir (Bkz. Grafik 8). Bu şekilde Devrim sonrasında devlet ile vatandaş arasındaki duygusal bağ Devrim öncesi sürece nazaran daha güçlenmiş; toplum-siyaset ilişkisi daha konsolide bir zemine kavuşmuştur.

Grafik 8.
İnsani Kalkınma Endeksi (1990-2017)

Not: 0=En Düşük (Az Gelişmiş), 1=En Büyük (Gelişmiş) değeri ifade eder.

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri.

Bütün bu gelişmeler yanında, özellikle 2000’li yılların başından itibaren artan enerji fiyatlarının İran ekonomisinin yapısal problemlerini çözmek yerine daha da derinleşmesine neden olduğunu tespit etmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda Devrim’in statükocu reflekslerinin net biçimde hissettiren “Direniş Ekonomisi Doktrini” bağlamında büyük işletmelerin devlet hâkimiyetinde kalması tercih edildiğinden kamu sektörünün hacmi makul bir seviyeye indirilememiş, elde edilen doğal kaynak gelirlerinin uygun vasıtalar ve doğru kanallar ile halka ulaştırılmadığı, üretimin sektörel dağılımındaki yapısal problemler çözülememiş, kronik enflasyon ve bağlantılı işsizlik problemlerine kalıcı çözümler üretilenmemiştir.

Bugüne Gelirken...

Günümüze yaklaşırken ekonomik problemlerin yanında bir diğer önemli iç sorun da, Velâyet-i Fakih’in ve çevresindeki hâkim yapının statükoyu koruma ve riskten kaçınma eğilimi ile halk tarafından seçilen ve yürütme erkinin başını temsil eden cumhurbaşkanı arasında yaşanan güç

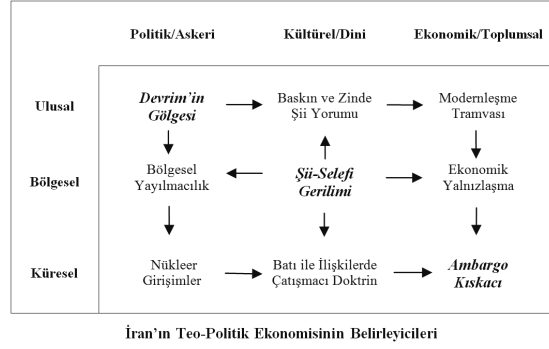
İran teo-politik ekonomisinin komplike özellikleri, modernleşme tramvası ve bölgesel-çatışmacı doktrin ile birlikte değerlendirildiğinde günümüzdeki "İsyan" potansiyelinin yönetilebilmesini daha da güçleştirdiğidir.

mücadelesidir. Bu çekişme, reformist özellikleri ön plana çıkan bir cumhurbaşkanı döneminde daha derinleşmekte, muhafazakâr eğilimleri yüksek bir cumhurbaşkanı döneminde ise yerini görece suhuletli bir ortama bırakmaktadır. Bu çerçevede Mahmud Ahmedinejad döneminin toplum üzerinde yarattığı negatif baskının da etkisiyle başta reform yanlıları olmak üzere birçok toplumsal kesimin geniş desteği ile 2013 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani döneminde de, bahsi geçen iki makam arasındaki güç mücadelesinin yoğunlaştığı görülmüştür.

Aldığı geniş toplumsal destek ile avantajlı bir ilk dönem geçiren Ruhani, sahip olduğu dengeli, itidalli ve uzlaşmacı ekonomik ve siyasal liberalizm düşüncesi etrafında, 2015 yılında imzaladığı nükleer anlaşma ile İran'a uygulanan BM yaptırımlarının kaldırılmasını hedeflemiş, Devrim Muhafızları'nın ekonomi ve siyaset üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlamış, Batı ile iyi ilişkiler kurulmasını arzu etmiş, ekonomik kalkınma, basın özgürlüğü, düşünce hürriyeti, eşitlik ve siyasi tutukluların serbest kalması gibi konularda atımlarda bulunmuş, ancak bu konularda kısmen başarılı olabilmıştır. Esasen tüm bu girişimler Hamaney ve Ruhani arasında siyasi gerilimlerin gözle görünür şekilde artmasına neden olmuştur. Her ne kadar 19 Mayıs 2017 Tarihinde %58 oranında oy alarak ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmeyi başarabilirdi de sistemin yerleşik aktörleri ile giriştiği güç savaşından çoğu alanda mağlup ayrılan Ruhani'nin siyasal etkinliği beklenenin aksine azalmış; buna karşılık Ali Hamaney ve askeri bürokrasinin gücünü tahkim ettiği bir döneme tanık olunmuştur.

Buna göre, çeşitli Cumhurbaşkanları dönemlerinde kısmi farklılıklar arz eden nitelikler taşımaktaysa da esasen İran devletinin temel sevk ve idare felsefesini Ayetullah Humeyni'nin oluşturduğu Velâyet-i Fakih doktrini belirlemeye devam

etmekte, bu bağlamda 1979'dan bu yana yönetimi elinde bulunduran sistemin yerleşik aktörlerinin ayrıcalıklı konumlarını sürdürebilme mücadelesini devam ettirdikleri müşahade edilmekte ve bu hususlar İran'ın teo-politik ekonomisinin temel belirleyicileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şöyle ki teokratik bir devlet yönetiminin bütün yönleriyle izlenebildiği İran'da mevcut düzenin kodlarının; ulusal düzeyde politik/askeri yapının ağır bastığı "Devrim'in Gölgesi", bölge planında dini bağlama oturan "Şii-Selefi Gerilimi" ve küresel düzelemde ise ekonomik arka planı bulunan "Ambargo Kışkacı" olmak üzere üç sacayağı üzerine oturmakta olduğu söylenebilir. Aradan geçen 30 yılı aşkın sürede, Devrim'in kurum ve pratikleriyle İran'ın siyasal sistemine nüfuz ettiği ve dahi Devrim İhracı yoluyla bölgesel yayılmacılığın nevi şahsına münhasır örneklerinden birini sergilediğine şüphe yoktur. İran'ın takip ettiği bu politika, benzer bir prototip olup katı

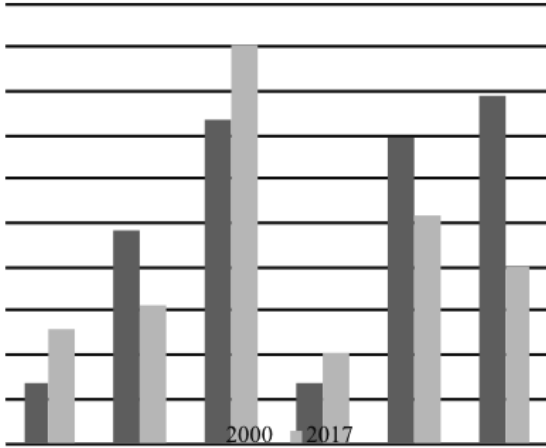
bir "Selefi" yorumdan beslenen ve "Ortadoğu'nun Jandarması" rolüne bürünen Suudi Arabistan ile yaşanan alan kapma yarışına hız vermektedir. Bu mücadele, İslâm Dünyası'nın kültür ve medeniyet merkezi olarak nitelenen Ortadoğu'da istikrarın önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir.

Bir yandan ülke içi sosyo-ekonomik problemlerle boğuşan, diğer yandan ise bölgesel yalınlaşma riskiyle karşı karşıya olan İran, İsrail karşıtlığı ve Rusya ile yakınlaşması dolayısıyla ABD öncülüğünde sürdürülen siyasi, ekonomik, hukuki, teknolojik ve sair kısaç uygulamalarına muhatap olmaktadır. Özellikle sistematik şekilde devam ettirilen ekonomik ambargolar nedeniyle zor durumda olan ülke ekonomisi üzerindeki baskıyı bir nebze olsun dağıtmak için Çin'den Latin Amerika'ya kadar birçok ülke ile stratejik düzeyde ilişkiler yürüten İran, böylece bir yandan tezlerini

uluslararası kamuoyu ile paylaşma fırsatı bulmakta, diğer taraftan da Anti-Amerikan cepheyi genişletmeyi hedeflemektedir.

Açıklanan ulusal, bölgesel ve küresel düzeydeki politik/askeri, dini/kültürel ve ekonomik/toplumsal çok katmanlı ilişkiler bütünü birlikte değerlendirildiğinde esasen kritik dış risklerle mücadele halinde olan İran'ın, Arap İsyanları süreci sonrasında Ortadoğu'da gelişen toplumsal hareketlere yön veren özgürlüklerin genişletilmesi, şeffaf ve katılımcı yönetim, yolsuzlukla mücadele gibi kavramlar etrafında gelişen retorikten de vareste olduğunu söylemek güçtür. Dünya Bankası tarafından üretilen ve literatürde en sık referans verilen endekslerden olan "Dünya Yönetişim Göstergeleri" bağlamında İran'ın, 2018 yılı itibarıyla oldukça kötü skorlara sahip olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 1). Keza diğer birçok spesifik ve tematik raporlarda da İran'ın gerek yönetim sistemi ve hukuk nizamı, gerekse sivil ve ekonomik özgürlükler bakımından benzer değerlendirmelere konu olduğu bilinmektedir. Bir an için bütün bu istatistikî çalışma ya da yorumların Batı menşeli örgütler tarafından yanlış şekilde hazırlanmış eleştirisi getirilebilmeğe de, esasen bütün bu veri ve değerlendirmelerin uluslararası toplum nezdindeki İran imajının şekillenmesinde birincil kaynak olduğuna/olacağına şüphe bulunmamaktadır.

Tablo 1.
İran'da Kurumsal Kalite (2018)

Not: İÖ-İfade Özgürlüğü, Sİ-Siyasal İstikrar, YE-Yönetimin Etkinliği, DK-Düzenlemelerin Kalitesi, HÜ-Hukukun Üstünlüğü, YK-Yolsuzluğun Kontrolü.

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Yönetişim Göstergeleri

Kaldı ki 2018 yılının başında başlayarak kısa sürede ülke geneline yayılan ve daha sonra rejim karşıtı bir mahiyete bürünen toplumsal eylemlerin, Devrim öncesi süreçte olduğu gibi mevcut sosyo-ekonomik sorunlar silsilesinin doğrudan ve/veya dolaylı tesiri altında gerçekleştiği anlaşıldığından, İran'da yakın dönemde bir "değişim" sürecinin yaşanacağını söylemek çok iddialı olmayacaktır. Ancak kritik soru, bu değişimin sert ve hızlı şekilde ortaya çıkacak bir "Devrim" mi; yoksa yumuşak ve tedrici olarak gerçekleşecek bir "Dönüşüm" mü olacağı şeklindedir.

Bu sorunun cevabı çoğunlukla, küresel hegemonik gücün ülkede devrim yapabilecek ya da yönetimi topyekün değitirebilecek kudreti bulunan askeri bürokrasiye nüfuz edebilme kabiliyetiyle doğrudan bağlantılıdır. Ortadoğu ülkelerindeki askeri müdahalelerin genel karakteristiği de bu tezi doğrulamaktadır. Verili koşullarda İran askeri bürokrasisinin Devrim'in ana aktörleriyle aynı noktada durduğu, hatta ve hatta bizzat statükonun kilit taşı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, İran'daki değişim sürecinin devrime evrilme ihtimalinin zayıf olduğu anlaşılabilir; çok gönüllü olunmasa da, egemen gücün devamlılığını teminen belli yapı taşlarının tedrici olarak farklılaşmasına imkân veren bir dönüşüm sürecinin yaşanacağı öngörülmektedir.

Çetin iç ve dış koşullar altında statükonun reflekslerinin zayıfladığı bu dönemde, öngörülemeyen bir değişken olarak Ali Hamaney'in sağlık durumunun belirleyici bir risk unsuru olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Velâyet-i Fakih'in sağlık durumunda meydana gelecek ani bir değişiklik, İran'daki dönüşüm sürecini hızlı bir şekilde ağır sonuçlarla karşılaşılması muhtemel bir belirsizlik ortamına sürüklem potansiyeli taşımaktadır.

Nihayet bilinen bir gerçek varsa, o da; İran teo-politik ekonomisinin bu komplike özelliklerinin, modernleşme tramvası ve bölgesel çatışmacı doktrin ile birlikte değerlendirildiğinde günümüzdeki "İsyan" potansiyelinin yönetilebilmesini daha da güçleştirdiğidir.